

ONA I ONI. PRZYCZYNEK DO BIOGRAFII MÁRII HOLUBY¹

Her and Them: A Contribution to Mária Holuby's Biography²

MAGDALENA BYSTRZAK

Słowacka Akademia Nauk (SAV), Słowacja

E-mail: magdalena.bystrzak@savba.sk

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4485-1419>

Abstract

The article presents preliminary results of research on the legacy of Mária Holuby (1851–1919), a Slovak female writer and protestant, which mainly concerns Holuby's personal notes titled *Tajnosti "Odkliateho zámku"* [Mysteries of the Broken-Curse Castle] (1879–1885), deposited in the Literary Archive of the Slovak National Library in Martin. The text focuses on Holuby's attitude towards Svetozár Hurban Vajanský (1847–1916) and Pavol Országh Hviezdoslav (1849–1921) – the authority figures in Slovak national culture of the time. *Tajnosti "Odkliateho zámku"* reveals a wide emotional spectrum – from euphoria to moments of breakdown, bitterness and despair, and thus the text is regarded as a draft of a potential publication in which Holuby explains her motivations to write and to enter the literary scene in the early 1880s.

Keywords: Mária Holuby, Svetozár Hurban Vajanský, Pavol Országh Hviezdoslav, biography, authorities, spiritism, archives

Streszczenie

W artykule zaprezentowane zostały wstępne wyniki badań nad spuścizną Márii Holuby (1851–1919) – słowackiej literatki i ewangeliczki. Rozważania dotyczą głównie notatek osobistych z lat 1879–1885, zdeponowanych w zbiorach Archiwum Literackiego Słowackiej Biblioteki Narodowej w Martinie. Tekst skupia się na stosunku Holuby do głównych autorytetów w ówczesnym życiu

¹ Artykuł został przygotowany dzięki wsparciu finansowemu z grantu VEGA 2/0021/20: *Národnoobrodenecké reprezentácie – mody realizácie, transgresie a tranzície*. Kierownik projektu: dr Ivana Taranenková.

² This work is supported by VEGA programme grant: *Národnoobrodenecké reprezentácie – mody realizácie, transgresie a tranzície* under the grant No. 2/0021/20. Principal investigator: Mgr. Ivana Taranenková, PhD.

kulturalnym Słowacji – Svetozára Hurbana Vajanskiego (1847–1916) i Pavla Országha Hviezdoslava (1849–1921). Notatki, opatrzone tytułem *Tajnosti „Odkliateho zámku”* (Tajemnice „Odklętego zamku”), ujawniają szerokie spektrum doznań – od stanów euforycznych po chwile załamania, rozgoryczenia i rozpaczy. Materiał archiwalny jest równocześnie interpretowany jako zarys publikacji, w której Holuby wyjaśnia swoje motywacje twórcze w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XIX w.

Słowa kluczowe: Mária Holuby, Svetozár Hurban Vajanský, Pavol Országh Hviezdoslav, biografia, autorytety, spirytyzm, archiwa

Mária Holuby (1851–1919) w 1882 r. na łamach czasopisma „Slovenské pohľady” opublikowała wiersz *Ozvena* (Echo). Opatrzyła go pseudonimem Pewna Postrzelona Gąska (*Jedna trafená húska*) i zadedykowała Pavlowi Országhowi Hviezdoslawowi, który zajmował kluczową pozycję w środowisku słowackich literatów. Holuby napisała wprost: „pragnę czym prędzej stanąć w waszym szeregu”³. Do słowackiej literatury wkraczała śmiało, oznajmiając, czego chce („w rzeczywistości jestem kobietą, szukam bocznych dróg”, „świat oznajmił kobiecie: na bok z pola czynów!”⁴). Nie godziła się na bierność, ale proponowała wspólnotę doświadczeń i emocji („ja ponad gwiazdy rękę ci podaję”, „jej uścisk gorący niech przyniesie ci światło”⁵).

Celowo nawiązując do jej debiutu poetyckiego z 1882 r. już na wstępie. Widać w nim większość komponentów, które określały światopogląd Holuby, a także charakterystyczny dla XIX-wiecznych środkowoeuropejskich autorek splot nacjonalizmu z kwestią kobiecą⁶. Wiersz *Ozvena* (Echo) inicjował dialog z autorytetami słowackiej sceny literackiej lat osiemdziesiątych XIX w. – przede wszystkim z Pavlem Országhem Hviezdoslavem i Svetozárem Hurbanem Vajanskim. Początkowe oddanie autorki i silne pragnienie współtworzenia kultury narodowej przekształciły się w krytykę „ich szeregu” (w jej późniejszym

³ „Ukrývam sa za taje, tiene nočné, / však nehalím sa v biedny blázna šat. / Som v skutku ženou, hľadáam cesty bočné, / bo túžim čím skôr v rad váš pozastať. / Svet riekol žene: na bok z pol’a činov! / a nad hlavou jej znie: anathema! / prechod si kliesniť neznám cestou inou, / – len zahalená v šat Nikodema. / Nepátraj po mne. Nač ti moje meno? – / duša je božia, citov horlenie / je omladine našej zasväteno. / Či cit nad meno dražším ti nenie? – / Ja do nadhviezdia ruku tebe dávam, / chop sa jej a cíť! stisk jej prevreľý / nech dá ti svetla: a hľa, rozoznávam, / že žiale tvoje razom znemely!” Jedna trafená húska [M. Holuby], *Ozvena*, „Slovenské pohľady. Časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku” 1882, roč. 2, č. 5, s. 432. Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia tekstów źródłowych pochodzą od autorki. Cytaty z Márii Holuby są przytaczane w zgodzie z oryginałem, nie podlegają obróbce redaktorskiej.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Vide K. Hollý, *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*, Bratislava 2011.

słowniku „kliki”), a jej głos stał się świadectwem kobiety piszącej, która przez lata tkwiła w trudnej relacji ze środowiskiem literackim, zwłaszcza z tą jego częścią, której centrum duchowym był Martin⁷.

W tekście skupię się na wybranych materiałach archiwalnych, które znajdują się w zbiorach Archiwum Literackiego Słowackiej Biblioteki Narodowej w Martinie (Literárny archív Slovenskej národnej knižnice – LA SNK)⁸. Pytanie, które sobie stawiam, brzmi następująco: „Dlaczego pragnienie bycia częścią kulturotwórczej słowackiej wspólnoty nie zostało w przypadku Holuby zrealizowane?”. Dziś wiemy, że wypadła ona z obiegu literackiego, a także z narracji historycznoliterackiej⁹. Jej skromny dorobek spotkał się z lekceważeniem. Charakteryzowano ją jako niewystarczająco wykształconą, niestosującą się do obowiązujących reguł sztuki słowa¹⁰. Niniejszy tekst będzie próbą zrekonstruowania jej „świata pisania o sobie wprost”, a przede wszystkim jej głosu, który drażnił i niepokoił.

Linia startu

Holuby była przekonana, że intensywnie współodczuwa problemy kultury narodowej, oraz, co najważniejsze, była zdania, że jako jedna z nielicznych rozumie jej treść i dysponuje kryteriami nominacji autorytetu w tej sferze¹¹ („[...] byłam królową matką. Nie wiem, dlaczego mi nadali taki wzniosły tytuł, ale wydaje mi się, że byłam jedyną, która »dyrygowała« ich myślami i rozumiała ich poezję [...]”¹²). Bliskie jej było tradycyjne rozumienie autorytetu oparte

⁷ Vide M. Holuby, rodz. Boor, *Čo je pravda? Samoobrana*, Lubina 1906.

⁸ Dziękuję również Pani Milicy Lustigovej-Bunčákovej za rozmowy i możliwość zapoznania się ze zbiorami prywatnymi.

⁹ Większość życia Holuby spędziła w Lubinie (północno-zachodnia Słowacja). Po śmierci męża Gustáva, pastora ewangelickiego, przeprowadziła się w 1910 r. do Skalicy. Publikowała na łamach czasopism „Slovenské pohľady”, „Národné noviny”, „Korouhev na Sionu” i in. Pisała wiersze o tematyce religijnej, narodowej i osobistej. Autorka broszury polemicznej *Čo je pravda?* (1906), w której oskarżyła młodszą pisarkę Ludmilę Podjavorinską o fałszerstwo literackie. Opublikowała m.in. tomik poetycki *Listie, verše Sedliacky od rokov 1882* (1910) i eseje o tematyce religijnej *Svätodúšky* (1894). Hasło ‘Mária Holuby’ w encyklopedii pisarzy słowackich podaje, że wartość literacka jej twórczości „nie wykracza ponad przeciętność” [‘Mária Holuby’, w: *Encyklopédia slovenských spisovateľov*, ed. K. Rosenbaum, zväzok 1: A–O, Bratislava 1984, s. 202]. W syntezach historii literatury słowackiej Holuby zostaje oceniona jako autorka „peryferyjna” (vide O. Čepan et al., *Dejiny slovenskej literatúry*, zväzok 3, Bratislava 1965, s. 383) lub się o niej w ogóle nie wspomina (vide S. Šmatlák, *Dejiny slovenskej literatúry II*, Bratislava 2007).

¹⁰ Vide ‘Mária Holuby’, op. cit.

¹¹ Nawiązuję do trafnych uogólnień Urszuli Glensk: „Autorytet pisarza był zatem autorytetem osobowym, osiąganym dzięki kompetencji zawodowej, co w przypadku ludzi od pióra wiąże się z umiejętnością rozumienia otaczającego świata”. U. Glensk, *Trzy szkice o przewartościowaniach w kulturze*, Wrocław 2006, s. 42.

¹² M. Holuby, rodz. Boor, op. cit., s. 10.

na zasadzie pokrewieństwa i kredycie koligacji rodzinnych. Była spokrewniona z uczestnikami słowackiego powstania z okresu Wiosny Ludów i męczennikami za słowacką sprawę narodową – Viliamem Šulekiem (krotnym ze strony matki) i Karolem Jánem Holubym (krotnym ze strony męża). Odziedziczyła kapitał społeczny i uważała się za dziedziczkę martyrologicznej tradycji, która w jej świadomości miała niemałą wagę i była źródłem dumy¹³.

Co więcej, teksty literatek od lat osiemdziesiątych XIX w. regularnie pojawiały się na łamach słowackojęzycznej prasy¹⁴. Ludzie pióra, w tym XIX-wieczne słowackie pisarki, wypełniali kulturę słowacką konkretną treścią i dbali o tzw. dobro wspólne, narodowe, słowackie. Wybór języka, w którym pisali, był w tym czasie wyborem politycznym, formą deklaracji światopoglądowej. Akt tworzenia w języku słowackim zyskiwał wymiar kolektywny i narodotwórczy, indywidualny podmiot był wpisany we wspólnotową przestrzeń narodową. Holuby znalazła się poza kanonem „pierwszych” słowackich kobiet autorek. Dana Hučková słusznie zauważyła, że „status kobiety pisarki w kulturze słowackiej uformował się dopiero w ostatnich dekadach XIX wieku, dzięki takim postaciom jak E. Maróthy-Šoltésová i T. Vansová”¹⁵. Innymi słowy: formował się wtedy, kiedy Holuby wkroczyła na słowacką scenę literacką. Autorka *Ozveny*, prawdopodobnie nie wiedząc o tym, w 1882 r. próbowała wyważyć otwarte drzwi.

„Niech tę stronę zakryją czarne chmury, owszem, do czasu...”¹⁶

W zbiorach LA SNK znajdują się jej nieliczne dokumenty osobiste – korespondencja prywatna z Terezią Vansová, Svetozárem Hurbanem Vajanskim, Ludmilą Podjavorinską, Jozefem Škultétyem i in., świadcząca o różnorodnych koligacjach towarzyskich i zawodowych, szkice niepublikowanych i publikowanych prac o silnym pierwiastku autobiograficznym, a także notatki osobiste opatrzone tytułem *Tajnosti „Odkliateho zámku”* (Tajemnice „Odkłętego zamku”): około sześćdziesięciu stron dobrze czytelnego rękopisu w języku słowackim, rzadziej niemieckim. Wgląd w notatki osobiste Holuby z lat 1879–1885, w LA SNK sklasyfikowane jako dziennik, wskazuje, że jedną z jej metod pisarskich było wielokrotne przepisywanie (wierszy, listów), być może mające działanie porządkujące, autoterapeutyczne lub potwierdzające autorskie „ja”. Papier pełnił dla Holuby

¹³ M. Václavíková-Matulay, *Začarená duša*, „Živena” 1942, roč. 32, č. 8–9, s. 265.

¹⁴ Słowackie autorki do lat osiemdziesiątych XIX w. pojawiały się w słowackiej literaturze sporadycznie (choćby w almanachu *Nitra* z 1842 r.). Ich obecność w sztuce była związana z innymi rodzajami twórczości, przede wszystkim z teatrem. Vide M. Mikulová, *Ženy a národ na prelome 19. a 20. storočia*, „Aspekt” 1994, č. 1, s. 72–74.

¹⁵ D. Hučková, *Ženy spisovateľky v slovenskej literatúre na prelome 19.–20. storočia*, w: *Na dlhej ceste k autorskej emancipácii žien*, ed. M. Součková, I. Puchalová, Košice 2014, s. 46.

¹⁶ M. Holuby, *Tajnosti „Odkliateho zámku”*, Archiwum Literackie Słowackiej Biblioteki Narodowej (Literárny archív Slovenskej národnej knižnice – LA SNK), sygn. 198 AI 26, k. 8.

funkcję lustra¹⁷ – chciała być „obecna przy sobie samej”¹⁸, przejąć kontrolę nad rzeczywistością, której chaos wymagał opisu.

Sterylność notatek osobistych Holuby kontrastuje z wielowątkowością i chaotycznością wywodu. Na *Tajnosti „Odkliateho zámku”* składają się przede wszystkim odpisy listów adresowanych do Hviezdoslava, Vajanskiego i jego żony Idy Hurbanovej, a także listów, które Vajanski pisał do Holuby¹⁹. Autorka przepisuje także swoje i cudze wiersze, w chaotyczną mozaikę włącza fragmenty prozy, niejasny wywód wzbogaca o liczne autokomentarze. Przede wszystkim jednak list, popularny wówczas gatunek literatury dokumentu osobistego kobiet, staje się nośnikiem fragmentarycznej, osobistej narracji, której Holuby jest nie tylko autorką, ale także narratorką i bohaterką. Jej wywód rozpada się na epizody, czasem przypomina monolog, a czasem rozmowę (między nadawcą a odbiorcą listu), która co chwilę się urywa.

Listy zawierają liczne motywy gotyckie (tak zresztą brzmi tytuł zapisków, swoją drogą pozornie sentymentalny), ich poetyka oscyluje między romantyzmem a modernizmem. Słownik Holuby opiera się na dychotomii (dzień – noc,

¹⁷ P. Lejeune, *Laboratorium badacza. Rozmowa z Philippe'em Lejeune'em*, rozm. przepr. M. Rodak, „Teksty Drugie” 2018, nr 6, s. 200–216.

¹⁸ Vide K. Nadana-Sokołowska, *Dziennik, czyli konieczność*, w: eadem, *Problem religii w polskich dziennikach intymnych: Stanisław Brzozowski, Karol Ludwik Koniński, Henryk Elzenberg*, Warszawa 2012, s. 7–26.

¹⁹ *Tajnosti „Odkliateho zámku”* zawierają następujące odpisy listów (a jednocześnie świadectw kontaktów Holuby z reprezentantami słowackiego życia literackiego): 1) list autorstwa Holuby publikowany w czasopiśmie „Korouhev na Sionu”, w którym autorka zabiera głos w sprawie problemów w środowisku ewangeliczek (14.05.1879); 2) odpowiedź Holuby w dyskusji publikowaną w czasopiśmie „Korouhev na Sionu” (1880); 3) *Od Javoriny list Slovenkám* autorstwa Holuby publikowany w periodyku „Národné noviny” (1882); 4) *Od Javoriny list k mladším Slovákóm* autorstwa Holuby publikowany w periodyku „Národné noviny” (1882); 5) list autorstwa Holuby adresowany do siostry, bez datowania (1882); 6) list autorstwa Vajanskiego adresowany do Holuby (Turč. sv. Martin, 14.05.1882); 7) odpis anonimowego listu, który ktoś wrzucił Holuby przez okno (1882); 8) list autorstwa Holuby adresowany do Hurbanovej (Lubina, 23.02.1883); 9) list autorstwa Holuby adresowany do Hviezdoslava (V zakliatom zámku, 12.04.1883); 10) list autorstwa Holuby adresowany do Hviezdoslava, wiersz *Mysel' moja rázom zmladla...*, bez datowania (1883); 11) list autorstwa Holuby adresowany do Vajanskiego, bez datowania (1883); 12) *List zo Slovenska* autorstwa Holuby publikowany w czasopiśmie „Ženské listy” (Lubina, 5.06.1883); 13) list autorstwa Vajanskiego adresowany do Holuby (Turč. sv. Martin, 15.06.1883); 14) list autorstwa Holuby adresowany do Vajanskiego, bez datowania (1883); 15) list autorstwa Vajanskiego adresowany do Holuby (Turč. sv. Martin, 20.06.1883); 16) list autorstwa Holuby adresowany do Vajanskiego, bez datowania (1883); 17) list autorstwa Holuby adresowany do Hviezdoslava, wiersz *Vieš, že sestra tvoja dlho snila, spala...*, bez datowania (1883); 18) list autorstwa Holuby adresowany do Vajanskiego, bez datowania (1883); 19) list autorstwa Holuby adresowany do Vajanskiego, życzenia na nowy rok, bez datowania (1884); 20) list autorstwa Holuby adresowany do Ambra Pietora, bez datowania (1884); 21) list autorstwa Holuby adresowany do Pietora, bez datowania (1884). W latach 1886–1887 Holuby intensywnie korespondowała także z Vansovą.

światło – ciemność, ciało – duch, grzech – odkupienie, życie – śmierć). W opisie osobistego doświadczenia autorka czerpie motywy ze słowackich romantycznych ballad i ludowych bajek, odnosi się do Biblii (najczęściej do Księgi Psalmów), w duchu romantyzmu korzysta z ironii i alegorii. Teren, który zagarnia jej wyobraźnia, jest rozległy. Pojedyncze listy i wiersze zawierają konwencjonalne motywy modernistyczne i często odnoszą się do śmierci, której obecność jest tak samo silna we śnie jak na jawie („ta niezmierna głębia coś dla mnie skrywa, [...] kiedyś zasną właśnie tam, tak bardzo mnie ciągnie w dół, w dół, w dół”²⁰). Opowieść Holuby płynie wieloma nurtami. Wydaje się jednak, że autorka najbardziej skupia się na swoich relacjach z literatami, przede wszystkim z Vajanskim i Hviezdoslavem. Pragnie ich uznania, chce, wręcz demonicznie, wpłynąć na ich myśli. Centralnym wątkiem jej notatek osobistych jest refleksja na temat „ona i oni”, rozwijana przede wszystkim w formie ekspresywnych i sugestywnych listów, czasem pełnych bezwarunkowego oddania, czasem – gniewu i złości.

Notatki osobiste można potraktować jako zapis doświadczenia, „zmieniającego się i prowizorycznego zestawu postulatów, percepcji, uczuć i ucieleśnionych wspomnień, które zmieniają się w czasie wraz ze zmieniającym się położeniem podmiotu”²¹. Holuby przedstawia samą siebie w kilku rolach jednocześnie – prywatnych, rodzinnych (jako siostra, córka) i publicznych (także jako autorka, która określa swoje motywacje twórcze). *Tajnosti „Odklinateho zámku”* zamyka notka autobiograficzna, którą rozpoczyna zdanie: „Do swoich wyjaśnień jeszcze dodam [...]”²². Ostatnie strony rękopisu sugerują, że Holuby przepisuje listy z myślą o czytelniku. Towarzyszy jej intencja odkrycia swojego „ja”, uporządkowania tego, co wydarzyło się w latach 1879–1885. W tym sensie *Tajnosti...*, choć formalnie hybrydyczne, mają wyraźny charakter autobiograficzny. U podstaw zapisków leżą osobiste doświadczenie i silna obecność jednostkowego podmiotu²³. Koniec jest tu początkiem – zakończenie wyjaśnia motywacje natrętnych myśli autorki i sygnalizuje temat, do którego obsesyjnie ona wraca, widząc w nim swoją osobistą, intymną „prawdę”:

²⁰ M. Holuby, *Tajnosti...*, k. 7.

²¹ S. Smith, J. Watson, *Archiwa zapisów życia: czym i gdzie są?*, tłum. D. Boni Menezes, „Teksty Drugie” 2018, nr 6, s. 176.

²² M. Holuby, *Tajnosti...*, k. 56.

²³ Jak twierdzi Philippe Lejeune w rozmowie z Magdą Rodak: „Szybko stało się dla mnie jasne, że to, co różni autobiografię od gatunków pokrewnych, np. powieści, to nie tyle jej struktura narracyjna czy zawartość tematyczna (którą powieść może naśladować), lecz zobowiązanie do mówienia prawdy, jakie podejmuje realnie istniejący podmiot. [...] Oczywiście można uważać, że niemożliwe jest powiedzenie o sobie prawdy. Ale wiele osób próbuje. I to właśnie różni autobiografię od powieści. Autobiografia to nie jest tekst, w którym ktoś mówi o sobie prawdę, ale tekst, w którym realnie istniejąca osoba twierdzi, że mówi o sobie prawdę”. P. Lejeune, op. cit., s. 200–201.

Urodziłam się z rodziców Jana Boora i Herminy ur. Šulek na Bukovcu 1851. 24 czerwca [...]. Na moim chrzcie była nasza rodzina i dobrzy znajomi – wraz z nimi świetliki, strzygi, nimfy, rusałki a wśród nich – nie bodaj – jego światłość czteroletni Svetozár Hurban [Vajanský – M. B.]. [...] Z pewnością rzucił na mnie wtedy urok, bo nie mogłam o nim zapomnieć. Przyjeżdżał potem na Bukovec, ale nie z chlebem świętojańskim, tylko po to, żeby mnie drażnić, bić²⁴.

„...z jego cielesną postacią nie miałam nic do czynienia”²⁵

W tekście *Fragmety dyskursu miłosnego*, który Maria Janion opublikowała w *Kobietach i duchu inności*, pojawia się kilka ważnych, ogólnych spostrzeżeń na temat miłości romantycznej – uczucia graniczącego z obłędem, niekoniecznie skupionego na cielesności, ale obiecującego bliskość duchową, absolutną. Janion zwraca uwagę nie tylko na jej modelowość, lecz także na tragiczny wymiar, związany z wpisaniem w ten schemat niespełnieniem, swoistym transem upojenia i cierpienia jednocześnie. Pisze o „zafiksowaniu uczuć” w książkach, „inspiratorkach i przewodniczkach miłości romantycznej, tych niezastąpionych miejsc porozumienia między kochankami”²⁶, inaczej mówiąc: o znaczeniu ulotnej relacji między emocją a słowem. *Tajnosti „Odkliateho zámku”* możemy czytać, używając klucza, do którego przyznała się zresztą Holuby: „Ten, który żyje miłością ciała, nie jest w stanie zrozumieć, że istnieją także rozkosze duchowe, których człowiek łaknie, rwie się do nich całą siłą kipiącej uczuciami namiętności”²⁷.

W latach 1879–1885 Holuby była mężatką. Małżeństwo z ponad dwadzieścia lat starszym proboszczem ewangelickim i wdowcem – Gustávem Holubym – pozostało bezdzietne. Jak pisze Pavel Bunčák, Mária stopniowo „wżyła się w swoją rolę”²⁸, choć pragnienie posiadania dziecka było bardzo silne. Pisała o „przepaści bez dna”²⁹ – instynkcie macierzyńskim, który budził się w niej, kiedy myślała o słowackiej młodzieży (*omladine*). Małżeństwo zaspokajało praktyczne potrzeby i gwarantowało znośne warunki egzystencji na plebanii w Lubinie, gdzie Holuby spędziła ponad czterdzieści lat życia. Towarzyszyło jej jednak poczucie uwikłania („Gustáv wziął mnie za żonę tylko po to, by móc na mnie orać”³⁰), braku wolności („we śnie śnię o wolności”³¹), być może samotności i izolacji. Model kulturowy miłości romantycznej nie traktował małżeństwa jako przestrzeni, gdzie miłość łączy się z Absolutem. Holuby, która ceniła sobie „wyłącznie głębię”

²⁴ M. Holuby, *Tajnosti...*, k. 56.

²⁵ Ibidem, k. 23.

²⁶ M. Janion, *Kobiety i duch inności*, Warszawa 2006, s. 145.

²⁷ M. Holuby, *Proroctvo*, zbiory prywatne Milicy Lustigovej-Bunčákovej.

²⁸ P. Bunčák, *Mária Angelína*, w: idem, *Hriešna mladost*, Bratislava 1973, s. 13.

²⁹ M. Holuby, *Tajnosti...*, k. 11.

³⁰ Eadem, *Materinský cit*, Archiwum Literackie Słowackiej Biblioteki Narodowej (Literárny archív Slovenskej národnej knižnice – LA SNK), sygn. 58 N 1.

³¹ Eadem, *Tajnosti...*, k. 6.

i nie zwracała uwagi na „płytką wodę, która sięga żabie do kolan”³², odnalazła „wzniosłą” przestrzeń w fantazmacie twórcy („zmaterializowanym” zwłaszcza w postaci Hviezdoslava) i jego literaturze lub, parafrazując autora *Suchej ratolesti*, w „świątyni, oprócz której nic nam nie zostało”³³.

Holuby nie należała do bawarycznie rozmarzonych kobiet lub tych, które łatwo ulegają miłosnemu upojeniu, choć życie wewnętrzne, duchowe ceniła bardziej niż zewnętrzne, ziemskie. W liście do Vajanskiego z 1883 r. napisała jednak wprost: „żyję między dwoma światami, w dwóch osobach”³⁴. Holuby, sytuując się między życiem a śmiercią, twierdziła, że posiada „duchowy wzrok”, a także nadwrażliwość (*jemnocit*) na sygnały zewnętrzne, której nie potrafiła kontrolować („Żywioty świata wzburzyły się przeciwko mnie, rzuciły mną o skałę nadzwyczajnych rozmiarów. – Kiedy pragnęłam spokoju, zabroniły mi swobodnego odpoczynku”³⁵). Jej frenetyczna, często egzaltowana narracja wskazuje, że autorka przypisywała sobie zdolność jasnowidztwa, pośrednictwa między światem materialnym a duchowym. Nie ukrywała zainteresowania spirytyzmem, twierdziła, że ma umiejętności odczuwania zjawisk telepatycznych („jemu jedy-nemu chciałam ofiarować swoje myśli”³⁶), poszukiwała ludzi o podobnej wrażliwości (tę sytuowała przede wszystkim w zaangażowaniu w sprawę narodową), Hviezdoslava określała mianem „brata uczuć”³⁷. Była przekonana o istnieniu silnej duchowej, metafizycznej więzi między nią i Vajanskim („kiedykolwiek Vajanský długo pisze, spuchnie mi ręka”³⁸, „jestem wskazówką mechanizmu jego ducha”³⁹), wspominała „tajemnicze widzenia”, które towarzyszyły jej od dziesiątego roku życia.

„Dialog” z Hviezdoslavem i Vajanskim w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XIX w. nie odbywał się, jak twierdziła Holuby, wyłącznie w korespondencji, którą w *Tajemnicach „Odklętego zamku”* staranie przepiszywała. Autorka poszukiwała aluzji do własnych wierszy i listów w pracach, które Vajanský i Hviezdoslav publikowali na łamach słowackich czasopism. W liście do siostry w 1882 r. (bez datowania) np. pisała: „Stało się! [...] Przyjdź jak najszybciej. – Cztery dni nic nie jadłam, chciałam się zagłodzić. – Wiersz Hviezdoslava: »Mária« wszystko

³² Ibidem, k. 34.

³³ A. Halvoník, *Hviezdoslav, w: Hviezdoslav v interpretáciách*, ed. J. Zambor, Bratislava 2009, s. 8.

³⁴ M. Holuby, *Tajnosti...*, k. 41.

³⁵ Ibidem, k. 35.

³⁶ Ibidem, k. 30.

³⁷ Ibidem, k. 19.

³⁸ Ibidem, k. 51.

³⁹ Korespondencja Márii Holubovej-Javorinskej ze Svetozárem Horbanem Vajanskim, Archiwum Literackie Słowackiej Biblioteki Narodowej (Literárny archív Slovenskej národnej knižnice – LA SNK), sygn. 198 AI 21.

odwrócił. – Mota mi się cały czas to widmo pod nogami – najchętniej przekleństwem go, gdybym nie musiała go błogosławić, że uratował moją duszę od wiecznego zatracenia”⁴⁰. Jej notatki osobiste zyskują kształt wielowymiarowego układu znaczeń. Holuby sprawdzała siłę sugestii, a także intensywności korespondencyjnych i literackich spotkań „duchów”, które szukają się nawzajem, by wspólnie począć wielkie dzieło („[...] cieszyłam się, że Vajanský wreszcie zrozumiał, że wdzięcznie przyjął moje stukanie, moje myśli uznał za swoje, jako dodatek do swoich [...] budowli”⁴¹). Patetyczne uwznioślenie ocierało się tutaj o próbę wywarcia presji, przyłożenie ręki do wspólnego dzieła stało się obsesją, odrzucenie lub lekceważenie wiązało się z cierpieniem i uczuciem poniżenia.

Bracia i siostra

Tytuł notatek osobistych – *Tajnosti „Odkliateho zámku”* (Tajemnice „Odkłętego zamku”) – nawiązuje nie tylko do ludowej bajki o trzech braciach zaklętych w kruki⁴², ale także do tekstu, który Vajanský opublikował 17 maja 1883 r. na łamach „Národných novín”: „Bracia mieli siostrzyczkę [...], jej dobre serce zapragnęło widzieć swoich braci. [...] Wyruszyła więc siostra w daleką drogę [...]. Odnalazła zamek, w którym mieszkają jej kruczożarni bracia! Odnalazła zamek, ale czy zdejmie z nich klątwę? [...] Czy czysta słowacka myśl odnajdzie zaklęty zamek?”⁴³. Holuby (samą siebie określała mianem gołębiczy) prawdopodobnie chciała powtórzyć sytuację, ale inaczej rozpięła rolę – ona („siostra”) chciała wesprzeć „braci” (Hviezdoslava i Vajanskiego) w ściągnięciu „klątwy” z narodu⁴⁴. Poetka nie oddalała się od swoich „braci” ani językowo, ani światopoglądowo, naśladowała poetykę Hviezdoslava i rozwijała ideowe założenia Vajanskiego. Warto wobec tego wspomnieć o swoistym uwikłaniu idiolektu Holuby w „ich” język, jej próbach opowiedzenia własnej „prawdy” (zdradzenia „tajemnicy”) cudzym głosem, zanurzeniu się w zewnętrznym dyskursie „braci”⁴⁵,

⁴⁰ M. Holuby, *Tajnosti...*, k. 13. Wiersz *Mária* poeta być może zadedykował siostrze. Vide J. Juráňová, *Žila som s Hviezdoslavom*, Bratislava 2008, s. 144.

⁴¹ M. Holuby, *Tajnosti...*, k. 21.

⁴² Vide P. Dobšinský, *Prostonárodné slovenské povesti* (zv. 3), Bratislava 1958. Bajka ludowa pod tytułem *Traja zhavranelí bratia*.

⁴³ S. H. Vajanský, *Slovenská vesna*, „Národné noviny” 1883, roč. 14, č. 56, s. 1.

⁴⁴ Vide J. Pácalová, *Od rozprávok k alegórii národného života (Ku konštituovaniu alegórie zakliatej krajiny v slovenskom romantizme)*, „Slovenská literatúra” 2017, roč. 64, č. 1, s. 5–31.

⁴⁵ Przykładowo: dwie pierwsze strofy wiersza *Ozvena* (Echo) nawiązywały do pytania, które na łamach czasopisma „Slovenské pohľady” zadał wcześniej Hviezdoslav: „Dlaczego skrywasz się w nocnych tajemnicach, cieniach i wstydlive szaty szaleńca przywdziewasz?” (P. O. Hviezdoslav, *Nikodemom!*, „Slovenské pohľady. Časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku” 1882, roč. 2, č. 3, s. 197). W ten sposób zwrócił się do tych, których w biblijnym znaczeniu słowa cechuje słaba wiara. Poeta nadał słowu nieco inny sens – swój gniew obrócił przeciwko tym, którzy nie potrafili w pełni oddać się sprawie narodowej. Holuby odpowiedziała: „Skrywam się w nocnych tajemnicach, cieniach, ale nędznej szaty szaleńca nie przywdziewam” (Jedna trafená húska [M. Holuby], op. cit.).

a także o destrukcyjnym „zafiksowaniu (jej) uczuć” – wracając do Janion i jej rozważań o miłości romantycznej – w (ich) słowach.

Jeśli za istotny element stosunku Holuby do Hviezdoslava i Vajanskiego uznamy nie tylko jej zaangażowanie emocjonalne i poszukiwanie intensywnych doświadczeń, ale także spirytyzm, ciekawym wątkiem staną się związki między emancypacją kobiet a spirytyzmem, o których pisze Katarzyna Czczot: „Wszyscy spirytyści popierali również prawa kobiet. Była to wówczas jedyna religia, w której kobiety miały status równy mężczyznom w obrębie ideologii, polityki i praktyki”⁴⁶. Dynamika stosunku Holuby do Vajanskiego i Hviezdoslava w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych XIX w. opierała się także na jej przekonaniu o partnerstwie, statusie „siostry”, która wkracza w środowisko „braci”, prowadzi z nimi dialog i dzieli ten sam system wartości. Holuby występowała jako ta, która – choć nie ma w rękach tożsamych kart – chce aktywnie i na podobnych warunkach współtworzyć wspólnotę, której czuje się częścią. Podczas gdy ona zatracala się w emocjach, zbliżała się do granic psychicznych możliwości, chciała emancypacji od cielesności (seksualności) i liczyła na bezwarunkowe przyjęcie (wśród narodowców, literatów) z racji tożsamych poglądów wobec sprawy narodowej, kapitału społecznego i ideowego zaangażowania, oni, w jej nomenklaturze „bohaterowie światła”, stopniowo wycofywali się z relacji (Vajanský) lub od początku reagowali milczeniem (Hviezdoslav). Nie pomogły przychylnie oceny jej tekstów, które nierzadko w korespondencji umieszczał Vajanský („Pani nosi w sobie iskrę, niech mój list przemieni ją w płomyk”⁴⁷).

Zachowanie Vajanskiego i Hviezdoslava Holuby oceniała jako zdradę wspólnych ideałów. Uważała, że brakuje im powagi w traktowaniu jej starań, oraz twierdziła, że nie interesuje ich „czysta słowacka myśl”, ale wartości ziemskie, materialne, w jej interpretacji powierzchowne („[...] szkoda, że nikt mi nie powiedział, że moi umiłowani słowaccy bracia to ludzie nieodpowiedzialni, egoiści łaknący swojej sławy, na której mi nie zależało”⁴⁸). W odwecie postanowiła uśmiercić swoje literackie *alter ego* (Marię Javorinską) i prosiła Hviezdoslava, by spalił jej list i fotografię („[...] dobranoć pisarstwo, dam wam wreszcie święty spokój”, „tutaj jestem, zabijcie mnie, spalcie!”⁴⁹). Swoje cierpienie utożsamiała z cierpieniem Chrystusa, czuła się upokorzona, pokrzywdzona, zdradzona, rozgoryczona, była skłonna do zemsty („[Vajanský – M. B.] połknie kamień i nie strawi mnie nigdy, nigdy, nigdy”⁵⁰).

⁴⁶ K. Czczot, *Nieswoim głosem. Widmo spirytyzmu krąży nad feminizmem*, „Teksty Drugie” 2016, nr 2, s. 351.

⁴⁷ M. Holuby, *Tajności...*, k. 14.

⁴⁸ Ibidem, k. 58.

⁴⁹ Ibidem, k. 59.

⁵⁰ Ibidem, k. 40.

*

W latach 1879–1885 Holuby poszukuje duchowego wyzwolenia w środowisku, które darzy uznaniem – wśród literatów, których autorytet (również świadomie, celowo konstruowany) jest koniecznym narzędziem tworzenia społeczności i „budowania” kultury narodowej. W roku 1884 pod pseudonimem Maria publikuje na łamach czasopisma „Slovenské pohľady” wiersz *Bohatierom svetla* (Bohaterom światła), w którym pisze: „Chciałam do was – już nie przyjdę, / w świetle nie ma dla mnie miejsca”⁵¹. Czuje się pozbawiona pierwotnej siły, zagubiona, niewystarczająca. Doznaje głębokiego kryzysu psychicznego, który, jak sama stwierdza, „rozumni lekarze” oceniają jako „chorobę nerwów, która się nie da wyleczyć żadnymi pigułkami”⁵². Poezja nadal zostaje ważną formą jej ekspresji, ale w świadomości poetki dochodzi do znaczącego przewartościowania stosunku do „braci”. Opatrzona etykietą kobiety z nadmierną, zbyt intensywną i labilną emocjonalnością, pozostaje w konflikcie ze środowiskiem literackim w Martine, w poczuciu obcości i odrzucenia.

Bibliografia

- Bunčák, Pavel, *Mária Angelína*, w: idem, *Hriešna mladost'*, Bratislava 1973.
- Čepan, Oskár et al., *Dejiny slovenskej literatúry*, zväzok 3, Bratislava 1965.
- Czczot, Katarzyna, *Nieswoim głosem. Widmo spirytyzmu krąży nad feminizmem*, „Teksty Drugie” 2016, nr 2, s. 343–362.
- Dobšinský, Pavol, *Prostonárodné slovenské povesti* (zv. 3), Bratislava 1958.
- Glensk, Urszula, *Trzy szkice o przewartościowaniach w kulturze*, Wrocław 2006.
- Halvoník, Alexander, *Hviezdoslav*, w: *Hviezdoslav v interpretáciách*, ed. J. Zambor, Bratislava 2009.
- Hollý, Karol, *Ženská emancipácia. Diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*, Bratislava 2011.
- [Holuby, Mária] Jedna trafená húska, *Ozvena*, „Slovenské pohľady. Časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku” 1882, roč. 2, č. 5, s. 432.
- [Holuby, Mária] Maria, *Bohatierom svetla*, „Slovenské pohľady. Časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku” 1884, roč. 4, č. 3, s. 204–205.

⁵¹ „Chcela som k vám – už neprídem, / Niet vo svetle pre mňa miesta, / Tatry sú mi privysoké, / Neschodná je ku nim cesta... / Pošlem teda myseľ svoju / Bez sprievodu, bez ochrany, / Nepomýli ani v noci / Let svoj, dušou vymeraný. / Na kozúbku oheň horí; / Dá Boh, že nám nevyhasne. / V Tatrách temných plápolaním / Rozžali ste svetlo jasné! / Zase vidím svoju hviezdu, / Slzy roním od radosti, / Boh zná – či to iba prelud, / A či obraz skutočnosti?”. Maria [M. Holuby], *Bohatierom svetla*, „Slovenské pohľady. Časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku” 1884, roč. 4, č. 3, s. 204–205.

⁵² „Už ako 10 ročne dievča trpievala som na tajné videnia. Rozumní lekári tvrdia, že je to nemoc čivová, ktorá nedá sa pirulami vyliečiť. Ale ja nie len vidím, ale aj čujem hlasy a všeličo, čomu ani nerozumiem”. M. Holuby, *Tajnosti...*, k. 40.

- Holuby, Mária, *Materinský cit*, Archiwum Literackie Słowackiej Biblioteki Narodowej (Literárny archív Slovenskej národnej knižnice – LA SNK), sygn. 58 N 1.
- Holuby, Mária, *Prorocstvo*, zbiory prywatne Milicy Lustigovej-Bunčákovej.
- Holuby, Mária, *Tajnosti „Odkliateho zámku”*, Archiwum Literackie Słowackiej Biblioteki Narodowej (Literárny archív Slovenskej národnej knižnice – LA SNK), sygn. 198 AI 26.
- Holuby, Marie, *rodz. Boor, Čo je pravda? Samoobrana*, Lubina 1906.
- Korespondencja Márii Holubyovej-Javorinskej ze Svetozárem Horbanem Vajanskim, Archiwum Literackie Słowackiej Biblioteki Narodowej (Literárny archív Slovenskej národnej knižnice – LA SNK), sygn. 198 AI 21.
- Hučková, Dana, *Ženy spisovateľky v slovenskej literatúre na prelome 19.–20. storočia*, w: *Na dlhej ceste k autorskej emancipácii žien*, ed. M. Součková, I. Puchalová, Košice 2014.
- Hviezdoslav, Pavol Országh, *Nikodemom!*, „Sľovenské pohľady. Časopis pre literatúru, vedu, umenie a politiku” 1882, roč. 2, č. 3, s. 197–198.
- Janion, Maria, *Kobiety i duch inności*, Warszawa 2006.
- Juráňová, Jana, *Žila som s Hviezdoslavom*, Bratislava 2008.
- Lejeune, Philippe, *Laboratorium badacza. Rozmowa z Philippe’em Lejeune’em*, rozm. przepr. M. Rodak, „Teksty Drugie” 2018, nr 6, s. 200–216.
- ‘Mária Holuby’, w: *Encyklopédia slovenských spisovateľ’ov*, ed. K. Rosenbaum, zväzok 1: *A–O*, Bratislava 1984.
- Mikulová, Marcela, *Ženy a národ na prelome 19. a 20. storočia*, „Aspekt” 1994, č. 1, s. 72–74.
- Nadana-Sokołowska, Katarzyna, *Dziennik, czyli konieczność*, w: eadem, *Problem religii w polskich dziennikach intymnych: Stanisław Brzozowski, Karol Ludwik Koniński, Henryk Elzenberg*, Warszawa 2012.
- Pácalová, Jana, *Od rozprávok k alegórii národného života (Ku konštituovaniu alegórie zakliatej krajiny v slovenskom romantizme)*, „Slovenská literatúra” 2017, roč. 64, č. 1, s. 5–31.
- Smith, Sidonie, Watson, Julia, *Archiwa zapisów życia: czym i gdzie są?*, tłum. D. Boni Menezes, „Teksty Drugie” 2018, nr 6, s. 174–199.
- Šmatlák, Stanislav, *Dejiny slovenskej literatúry II*, Bratislava 2007.
- Václavíková-Matulay, Margita, *Začarená duša*, „Živena” 1942, roč. 32, č. 8–9, s. 265–268.
- Vajanský, Svetozár Hurban, *Slovenská vesna*, „Národné noviny” 1883, roč. 14, č. 56, s. 1.

MAGDALENA BYSTRZAK – dr, Słowacka Akademia Nauk w Bratysławie. Pracuje w Instytucie Literatury Słowackiej (Ústav slovenskej literatúry SAV). Absolwentka Uniwersytetu Karola w Pradze i Uniwersytetu Jagiellońskiego (studia słowacystyczne, specjalność literaturoznawcza). Tłumaczka esejów Rudolfa Chmela (*Kompleks słowacki*, tłum. wspólnie z Tomaszem Grabińskim) i Lubomíra Lipitáka (*Słowacy. Stulecie dłuższe niż sto lat*). Autorka książek *Kritik v spoločnosti. Spory Alexandra Matušku (1930–1938)* i *Modernizácia kritikou: Hamaliar, Chorváth, Bor a Matuška* (wspólnie z Vladimírem Barboríkiem). Współredaktorka monografii zbiorowych *Kontakty literatúry (modely, identity, reprezentácie)* i *Zmena v praxi (limity – možnosti – spory)* oraz antologii współczesnej słowackiej krytyki literackiej *Kritická ročenka 2022*.